तम् । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं हृदयेषु व्यवस्थितम् । हृदयात् प्रतिमाबिम्बे स्थिरो भव परेश्वर ! । सजीवं कुरु बिम्बं त्वं सबाह्याभ्यन्तरस्थितः । अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषो देहोपाधिषु संस्थितः । ज्योतिर्ज्ञानं परं ब्रह्म एकमेवाद्वितीयकम् । सजीवीकरणं कृत्वा प्रणवेन निबोधयेत् । सान्निध्यकरणन्नाम हृदयं स्पृश्य वै जपेत् । स्वकन्तु पौरुषं ध्यायन् इदं गुह्यमनुं जपेत् । नमस्तेऽस्तु सुरेशाय सन्तोषविभवात्मने । ज्ञानविज्ञानरूपाय ब्रह्मतेजोऽनुयायिने । गुणातिक्रान्तवेशाय पुरुषाय महात्मने । क्षत्रयाय पुराणाय विष्णो ! सन्निहितो भव । यच्च ते परमं तत्त्वं यच्च ज्ञानमयं वपुः । तत् सर्वमेकतो लीनमस्मिन्देहे विवर्त्तताम् । आत्मानं सन्निधीकृत्य ब्रह्मादिपरिवारकान् । स्वनाम्ना स्थापयेदन्यानायुधादीन् स्वमुद्रया । यात्रावर्षादिकं दृष्ट्वा श्रेयः सन्निहितो हरिः । नत्वा स्तुत्वा स्तवाद्यैश्च जप्त्वा चाष्टाक्षरादिकम् । चण्डप्रचण्डौ द्वारस्थौ निर्गत्याभ्यर्चयेद्गुरुः । अग्निमण्डपमासाद्य गरुडं स्थाप्य पूजयेत् । दिगीशान् दिशि देवांश्च स्थाप्य सम्पूज्य देशिकः । विश्वक्सेनं तु संस्थाप्य शङ्खचक्रादि पूजयेत् । सर्वपार्षदकेभ्यश्च बलिं भूतेषु चार्पयेत् । ग्रामवस्त्रसुवर्णादि गुरवे दक्षिणां ददेत् । यागोपयोगि द्रव्याद्यमाचार्याय नरोऽर्पयेत् । आचार्यदक्षिणार्द्धन्तु ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददेत् । अन्येभ्यो दक्षिणां दद्याद्भोजयेद् ब्राह्मणांस्ततः । अवारितफलान् दद्याद्यजमानाय वै गुरुः । विष्णुं नयेत् प्रतिष्ठाता चात्मना सकलं कुलम् । सर्वेषामेव देवानामेष साधारणो विधिः । मूलमन्त्राः पृथक् तेषां शेषं कार्यं समानकम्" ६०अ० ।

(६०अ० प्रतीकसूचिता मन्त्रा यथा

(१) त्वमग्ने द्युभिरित्यादि प्राग्वत् ।

(२) "त्रीणि ते लक्ष्मीश्च ते पत्न्यावहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ व्यात्तम् । इष्णन्निषाणामुं मऽइषाण सर्वलोकं मऽइषाण" यजु० ३१।२२

(३) उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते इत्यादि प्राग्वत् ।

(४) तद्विष्णोः परमं पदमित्यादि प्राग्वत् ।

(५) अतो देवा अवन्तु न इत्यादि प्राग्वत् ।

(६) देवस्य त्वा इत्यादि प्राग्वत् ।

(७) "ध्रुवा द्यौर्ध्रुवा पृथिवी ध्रुवासः पर्वतारमे । ध्रुवं विश्वमिदं जगद् ध्रुवो राजा विशामयम्" ऋ०१०।१६७।४

(८) विश्वतश्चक्षुरित्यादि ३७२८ पृष्ठे प्रदर्शितम्) ।

प्रतिष्ठामयूखादौ तत्प्रयोगो दृश्यः । प्रतिष्ठायाः पूज्यताप्रयोजकता कुसुमाञ्जलौ हरिदासीये च व्यवस्थापिता यथा "कथञ्च प्रतिमादौ प्रतिष्ठादेरुपयोगः तथा च प्रतिष्ठाजन्य शक्तिश्चाण्डालादिस्पर्शनाग्या पूज्यताप्रयोजिका स्वीकार्या इत्यत्राह हरि० "निमित्तभेदसंसर्गादुद्भवानुद्भवादयः । देवताः सन्निधानेन प्रत्यभिज्ञानतोऽपि वा" मू० । "निमित्तभेदः अदृष्टभेदः । देवताः प्रतिष्ठाविधिना सन्निधानेनाहङ्कारममकारादिना आराधनीयतामासादयन्ति प्रतिष्ठाविधिना देवतानां प्रतिमादौ अहङ्कारममकारौ चाण्डालादिस्पर्शे च तादृशाभिमानाभावः । देवताचैतन्यविवादेऽपि यथार्थपूजितत्वधीः प्रतिष्ठितत्वधीश्च चण्डालादिस्पर्शाभावविशिष्टा पूज्यतानियामिका तत्र चोपयोगिनी प्रतिष्ठा । वस्तुतस्तु प्रतिष्ठाकालीनयावदस्पृश्यस्पर्शनादिसंसर्गाभावः प्रतिष्ठाध्वंसकालीनः पूज्यताप्रयोजकः प्रतिष्ठितं पूजयेदितिज्ञानेन प्रतिष्ठाध्वंसस्यैव प्राप्तेरिति" हरिदासः ।

प्रतिमादौ प्रतिष्ठाजन्या पूज्यताप्रयोजिका शक्तिरस्त्यद्यते इति मीमांसकाभिमतमनुमानचिन्तामणौ शक्तिवादे निराकृतं यथा

"अथ प्रतिमादौ प्रतिष्ठाजन्यं न यजमानादृष्टं पूज्यत्वप्रयोजकं भोगादिना तत्राशेऽपि पूज्यत्वात् तत्सत्त्वेऽपि चाण्डालादिस्पर्शेनापूज्यत्वात् अन्यधर्मं प्रत्यन्यधर्मस्यानुपयोगाच्च न प्रतिष्ठाध्वंसस्तथा, ततएव उपजीव्यप्रतिष्ठाप्रयोजकत्वभङ्गापत्तेः । तस्मात् प्रतिष्ठाजन्याऽस्पृश्यस्पर्शादिनाग्या प्रतिमादिनिष्ठा शक्तिरभ्युपेयेति चेत् प्रतिष्ठाविधिना प्रतिमादौ देवतासन्निधिरहङ्कारममकाररूपः क्रियते स्वसादृश्यदर्शनश्चित्रादाविव, ज्ञानस्य नाशेऽपि संस्कारसत्त्वात् अस्पृश्यस्पर्शादिना तु तत्राशः अचेतनदेवतापक्षे च यथार्थप्रतिष्ठितप्रत्यभिज्ञानस्यास्पृश्यस्पर्शादिविरहसहकृतस्य तथात्वं प्रतिष्ठितं पूजयेदिति विधिबलात्तत्प्रतिसन्धानस्यावश्यकत्वादिति प्राञ्चः । नव्यास्तु प्रतिष्ठाविधिनैव तत्राधेयशक्तिवदपूर्वान्तरं जन्यते तदृष्टवदात्मसंयोगाश्रयपूज्यत्वम् अस्पृश्यस्पर्शेन तत्राशे चापूज्यत्वमित्याहुः । वयन्तु ब्रूमः प्रतिष्ठितं पूजयेदिति विधिवाक्येन प्रतिष्ठायाः कारणत्वं न बोध्यते किन्तु भूतार्थे क्त्वानुशासनादतीतप्रतिष्ठे पूज्यत्वं बोध्यते तथा च प्रतिष्ठाध्वंसः प्रतिष्ठाकालीनयावदस्पृश्यादिप्रतियोगिकानादिसंसर्गाभावस्य-